

NyS

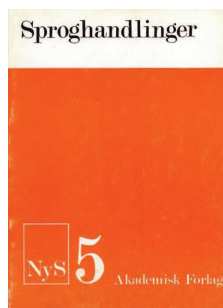
Titel: Nogle bemærkninger om beskrivelser, handlinger og sproghandlinger

Forfatter: Arne Thing Mortensen

Kilde: *NyS – Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori* 5. *Sproghandlinger*, 1973, s. 61-80

Udgivet af: Akademisk Forlag

URL: www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Arne Thing Mortensen, Roskilde universitetscenter
 NOGLE BEMÆRKNINGER OM BESKRIVELSER,
 HANDLINGER OG SPROGHANDLINGER.^{x)}

Indledning.

De følgende betragtninger drejer sig om problemer i forbindelse med beskrivelser af sociale fænomener og her især sproghandlinger. Rækkefølgen er den at jeg først tager fat på at karakterisere beskrivelser i almindelighed; herunder berører jeg forskellen mellem dagligdags og videnskabelige beskrivelser. Dernæst indføres beskrivelser af handlinger og endelig beskrivelser af sproghandlinger.

Hovedtemaet i betragtningerne er at beskrivelse, og sprogbrug i det hele taget, må anskues som en form for handling, således at hverken dagligdags eller videnskabelig sprogbrug lader sig definere uafhængigt af handlingsbegrebet. Denne sammenhæng mellem den primære handling og den særlige handling: at beskrive handlingen - led led i en dagligdags social proces eller som led i en videnskabelig analyse, rejser en række erkendelsesteoretiske spørgsmål, bl. a. fordi den synes at berøre mulighederne for en objektiv erkendelsesteori. Derfor leder den op til en undersøgelse af sprogets rolle i forhold til kognitive opgaver, som imidlertid kun er skitseret i disse betragtninger. En nærmere behandling af forholdet mellem sproglig beskrivelse og videnskabelige erkendelse er givet i min bog "Sprog og perception. Et filosofisk essay".¹⁾

x) Artiklen her er et foredrag, jeg holdt på Danmarks Lærerhøjskole i 1970 i forbindelse med en diskussion af pædagogisk teori. Der er foretaget enkelte ændringer hovedsageligt for at fjerne de mest situationsbestemte afsnit af den oprindelige tekst.

1) "Perception og Sprog. Et filosofisk Essay". Akademisk forlag, Kbhvn. 1972.

Betragtningerne rejser også spørgsmålet om forholdet mellem strukturel sprogteori og sproghandlingsteorier. Jeg ser ikke disse som konkurrerende men som en slags komplementære teorier, idet al handling må forudsætte et strukturbegreb, hvormed beskrivelses- og handlingsmuligheder må kunne defineres (fastlægges i et system) for overhovedet at kunne bruges og forstås.

Da teksten er tænkt som en introduktion der skal kunne læses uden forudsætninger, har jeg iøvrigt søgt at undgå tekniske og spidsfindige diskussioner. Desuden er en del af formuleringerne hastige og ufærdige, fordi det drejer sig om synspunkter som er undervejs til en afklaring. Men det er mit håb, at jeg har udtrykt mig på en måde der gør det muligt at diskutere tekstens problemer videre på en frugtbar måde.

Beskrivelse og sprog.

At beskrive en ting er at vælge et sprogligt udtryk og prædicere det om tingen. Jeg sidder f.eks. nu med et stykke viskelæder i hånden, som jeg kan beskrive ved at vælge det sproglige udtryk 'rød' og sige:

1. Dette viskelæder er rødt
eller jeg kan vælge det sproglige udtryk 'elastisk' og sige:
2. Dette viskelæder er elastisk
eller jeg kan vælge det sproglige udtryk 'tilhører Københavns Universitet' og sige:
3. Dette viskelæder tilhører Københavns Universitet.

Beskrivelsen forudsætter, at jeg har identificeret den ting, jeg taler om, viskelæderet, og den forudsætter, at jeg kender sproget, så de udtryk, jeg vælger, bliver korrekte danske sprogstørrelser, der kan fungere beskrivende. Udtryk som 'ruk', 'plep', 'slar' er ikke danske ord, og udtryk som 'Hans Christian', 'måske', 'men' kan ikke fungere beskrivende. Valg som

4. Dette viskelæder er ruk
 5. Dette viskelæder er Hans Christian
- er derfor ikke beskrivelser.

Valget af et beskrivende udtryk i en situation knytter sig altid til en bestemt interesse i den ting, der beskrives. Skal man bruge viskelæderet til at viske noget ud, er det relevant at vælge beskri-

vende udtryk, der angiver dets hårdhed og ruhed. Skal man forære viskelæderet væk i julegave til et barn, kan det være mere relevant at vælge udtryk, der angiver dets duft, form og pris. Skal man i en snæver vending finde noget til at understøtte stegepladen i ovnen, vil det være relevant at vælge beskrivende udtryk, der angiver dets brændbarhed osv.

At beskrive en ting er således at tage mere eller mindre specifik stilling til den, - at placere den i et slags logisk handlerum.

At beskrive en ting udtømmende, altså sige alt hvad der er at sige om den og hverken mere eller mindre, er en meningsløs opgave. Det er i det hele taget først en veldefineret opgave at beskrive en ting, når man har fået bestemt et handlerum, der afgrænser relevante fra irrelevante oplysninger, og der kan altid tænkes nye, uforudsete handlingssammenhænge, der kan give anledning til nye beskrivelser af en ting.

Med en given interesse i en ting vil der være et nogenlunde velafgrænset sæt valgmuligheder, når man skal vælge beskrivende udtryk i en situation. Det kan f.eks. være relevant at angive tingens farve, og der er da i det danske sprog en kategori af farveord, man kan vælge mellem: rød, gul, grøn, blå etc. Eller det kan være relevant at vælge et udtryk der angiver hvor tilfredsstillende man fandt en eksamenspræstation, og der er da i eksamenssystemet vedtaget en kategori af mulige karakterer at vælge mellem.

At træffe et bestemt valg i en sådan sproglig kategori er at give afkald på samtidigt også at vælge andre medlemmer af samme kategori; medlemmerne af en sproglig kategori er bestemt "distinktivt og oppositivt", dvs. ved at være indbyrdes skelnelige og uforenelige.²⁾ Endvidere er de sproglige kategorier logisk forbundne, således at et bestemt valg i een kategori binder sprogbrugeren i hans efterfølgende valg i andre kategorier; ved at vælge begrænser man sine øvrige valgmuligheder, - man påtager sig visse forpligtelser til at stå ved sine valg og ikke "modsig sig selv".

Gennem en redegørelse for et sprogs semantiske kategorisystem kortlægges sådanne logiske afhængigheder og forbindelser, og det skulle dermed i princippet blive muligt præcist at bestemme den

2) Jfr. f.eks. F. de Saussure, 1915, side 166.

sproglige forpligtelse, man påtager sig ved valget af sproglige udtryk i beskrivelser. I det omfang det beror på det alment forudsatte sprogsystem og ikke på individuelt fastsatte vedtægter i situationen, skulle det blive muligt at bestemme, hvad en sprogbruger mener med en beskrivelse, dvs. hvad han binder sig til og ikke binder sig til at stå ved i og med sit valg.

Det sproglige valg, som indgår i beskrivelse af en ting, kan bedømmes med hensyn til "sandhed" eller "korrekthed". Det er ikke sandt eller korrekt ved beskrivelse af et helt blåt stykke viskelæder at vælge udtrykket "rød", men hvorledes træffes valget mellem "blå" og "rød"? Hvorfor er det sandt eller korrekt at sige:

6. Dette viskelæder er blåt
og falsk eller ukorrekt at sige:

7. Dette viskelæder er rødt.

Efter en klassisk opfattelse, den såkaldte korrespondensteori, er 6 det korrekte valg, fordi en sammenligning mellem viskelæderet og ordet "blå" afslører, at det er dette ord der "korresponderer" med viskelæderets "egen" farve, dens egenskab. Denne teori, der under den ene eller den anden form antager et afbildnings- eller et repræsentationsforhold mellem det beskrivende udtryk og tingen (evt. formidlet via en psykologisk "begrebsdannelsesproces"), kræver dermed et postulat om, at der i tingen findes en slags korrelater til sprogets beskrivende udtryk: tingens egen beskaffenhed, dens egenskaber, dens natur, dens væsen. Uden en sådan forhåndsgiven projektion af sproglige beskrivelser ind i tingen, ville det ene led i korrespondensen mangle, - der ville ikke være noget at sammenligne beskrivelsen med.

Korrespondensteorien er et logisk misfoster: Da man kun kan definere tingenes egenskaber gennem beskrivelser af dem, vil enhver korrespondensteoretisk redegørelse for sandhed blive cirkulær eller føre ud i uendelige regresser.

I stedet må en beskrivelses sandhed eller korrekthed bestemmes gennem en konfrontation med andre beskrivelser. F. eks. er de to beskrivelser, 6. og 7., uforenelige; at vælge 6. er blandt andet at tage afstand fra 7., og hvis en sprogbruger, der først har valgt 6., i samme situation om samme ting derefter også valgte 7., ville dette være ensbetydende med en dementi af 6., - det ville være

ensbetydende med, at han nu erklærede 6. for ukorrekt eller falsk.³⁾

At vælge en bestemt beskrivelse af en ting er at forpligte sig, at binde sig, til at tilslutte sig og tage afstand fra en mængde andre beskrivelser, og et korrekt valg af en beskrivelse er et valg, man ikke fortryder eller dementerer, når det konfronteres med disse konsekvenser. Men en sprogbruger skal ikke blot kunne undgå selvmodsigelser; han skal også kunne kommunikere med andre. Derfor afgøres en beskrivelses korrekthed i lige så høj grad gennem en konfrontation med andres beskrivelser af samme ting i samme situation. Kan der ikke opnås enighed med andre om en beskrivelse, må man opgive eller modificere den for at redde kommunikationen, og en person, der undlader at tage hensyn hertil - f.eks. ved på trods af andres opfattelse at fastholde, at han kan flyve, hører stemmer, jævnligt taler med Napoleon, o. lign. - afsondres dermed fra sine medmennesker.

Dyr og umælende væsener kan handle med tingene uden at beskrive dem for hinanden og sig selv. Deres forhold til tingene er rent praktisk. Mennesker har derimod i de naturlige sprogsystemer et helt nyt plan af verbale handlemuligheder, som er grænseløst rigeligt og struktureret gennem århundreders brug i menneskesamfundenes mangfoldige aktiviteter. Menneskene er ganske vist også optaget af rent praktiske aktiviteter, - aktiviteter hvortil der ikke benyttes sprog - men det er gennem den sproglige formulering og styring at menneskelig aktivitet opnår sin særlige komplekse og fleksible karakter. Mens en kanin kan administrere nogle temmelig enkle sondringer mellem spiselige og uspiselige planter, kan et medlem af selv en lavtstående jæger- og samlerstamme gennem sit sprog administrere distinktioner mellem hundreder af planter og plantedele i relation til forskellige livsfunktioner.⁴⁾ Når vi beskriver tingene - tager sproglig stilling til dem - udvides det praktiske

3) En del vigtige indlæg i en diskussion af det dagligsproglige, uformelle sandhedsbegreb kan findes i artikelsamlingen "Truth" (udg. G. Pitcher, 1964). Synspunktet her er udførligere diskuteret og formuleret i min afhandling "Den logiske Karakter af Naturvidenskabens Love", 1962, og mere kortfattet fremstillet i min artikel "'Sens' et 'verite' a la lumière de la glossématique", 1967.

4) Se f.eks. Levi-Strauss: Den vilde Tanke.

forhold til et mere eller mindre forfinet teoretisk forhold til tingene, og man kan sige, at det naturlige sprog, et menneske benytter, er dets teori om verden, dets verdensanskuelse, idet det er en systematisk redegørelse for dets mulige sproglige valg i forhold til tingene.

Videnskabelig beskrivelse og teori.

Et samfunds sprog udvikles og nuanceres stadig i tilknytning til ændrede eller nye livsformer. F. eks. havde dansk bondesprog indtil dette århundredes midte et righoldigt semantisk system, der var knyttet til brugen af dyrisk trækraft i landarbejdet, men det er forsvundet og overflødiggjort næsten lige så hurtigt som hestene og vil efter nogle års forløb være den almindelige bonde lige så ukendt, som sejskibssproget er ukendt for en almindelig moderne sømand.

Denne sprogets spontane og anonyme tilpasning til livsformerne er i nyere tid blevet suppleret med den mere planlagte og organiserede sprogudvikling, vi kalder videnskab. En videnskabelig forskning sætter ind der, hvor det naturlige sprog viser sig utilstrækkeligt til specifikke beskrivelsesformål, - altså på visse områder, hvor sprogbrugerne stiller højere krav til det sproglige system, end det er muligt at tilfredsstille umiddelbart eller ved almindelige grundige drøftelser af sagen. De videnskabelige beskrivelsesformål, der har stået i forgrunden i den videnskabsfilosofiske og -metodiske debat, har været prediktion, specielt prediktion af mere eller mindre teknisk art.

Dagligsproglige beskrivelser er også i vid udstrækning bestemt af prediktive formål. En vigtig del af forskellen mellem at beskrive en lille afrundet genstand med de sproglige udtryk "en sten" eller "en ært" ligger f. eks. i de forskellige sproglige bånd, man pålægger sig med hensyn til beskrivelse af, hvad der vil ske, hvis den lægges i jorden med passende gødning og vanding. Har man valgt udtrykket "en sten", har man bundet sig til en forudsigelse om, at den vil blive liggende omtrent uændret i så lang tid det skal være. Har man derimod valgt udtrykket "en ært", må man beskrive resultatet i udtryk som "den rådner", "den spirer", - udtryk der ville være udelukkede af det første valg.

De dagligsproglige prediktioner er omfattende og nuancerede,

men de kan i bestemte henseender vise sig utilstrækkelige. F. eks. er et før-geometrisk, dagligsprogligt sprogsystem tilstrækkeligt til beskrivelse af tingenes linier, flader, vinkler og former, så længe beskrivelserne kun bruges i tilknytning til forholdsvis grove bygnings- og konstruktionsopgaver (med ler og rå planker); hvis samfundets arkitekter, ingeniører eller astronomer imidlertid påtager sig ambitiøse præcisionsopgaver - såsom at bygge pyramider, mar-mortempler, paladser eller at beregne afstande, sejlretninger, kalender etc. på grundlag af himmellegemernes skiftende positioner - får de brug for at kunne foretage ikke blot omtrentlige, men helt nøjagtige forudberegninger af længder og vinkler. De må nu f. eks. lære at give sådanne beskrivelser af grundplan og vægge i en bygning, at tagkonstruktionens mål og former kan forudberegnes, eller sådanne beskrivelser af stjernernes positioner, at afstande og retninger langs jordoverfladen kan beregnes. Den euklidiske geometri er det sprogsystem, som oldtidens videnskabsmænd udviklede til alle disse beskrivelsesopgaver. Den, der tilegnede sig dette sprog, lærte, hvordan han kunne beskrive tingene som geometriske figurer og legemer, og hans beskrivelser ville da, i henhold til systemets læresætninger eller beregningsregler, implicere alle de ønskede forudsigelser. Dette beskrivelsessystem, samt nogle ganske enkle måleredskaber, åbnede en ny verden af muligheder for den geometri-kyndige arkitekt eller astronom.

På tilsvarende måde er der siden det 17. århundrede udviklet beskrivelsessystemer, der tilfredsstillende nye specifikke formål: Galilei udviklede blandt andet en teori om fald- og kastebevægelser, der anviste hvorledes man ud fra passende beskrivelser af starttilstandene kunne foretage kvantitativt nøjagtige beregninger af legemers nedslagstider og -steder (og skabte dermed det første teoretiske grundlag for den krigsvidenskabelige disciplin ballistikken). Kemikere udviklede teorier for, hvordan man kunne beskrive stoffer på en sådan måde, at der impliceres bestemte forudsigelser om resultaterne af blanding, opvarmning, afkøling, centrifugering, filtrering. Læger udviklede teorier for, hvordan man kan beskrive forskellige sygdomstilstande på en sådan måde, at beskrivelserne implicerer helbredelsesprognoser for forskellige behandlinger. Indlæringspsykologer har udviklet teorier for, hvorledes man skal beskri-

ve forskellige dressurformer, så der impliceres bestemte forudsigelser om dyrenes præstationer ved senere prøvninger.

Disse løse bemærkninger skal illustrere et par vigtige pointer om videnskabelig beskrivelse og teori:

Teori og beskrivelse må ikke forveksles. En videnskabelig teori er ikke en beskrivelse, men en instruktion for beskrivelse eller et sæt regler for, hvorledes man skal beskrive under hensyn til opnåelsen af bestemte formål. Den er således en stærkt specialiseret del af det sproglige system, idet den angiver en række forfinede beskrivelsesmuligheder, som normalt kun kan tages i brug, hvis et omfattende sæt betingelser om kontrol og isolation af situationen er tilfredsstillende, men som da til gengæld også tillader forudsigelser i situationen, som ikke ville impliceres af nogen normal dagligdags beskrivelse. Dagligsproget kan måske sammenlignes med et slags universalværktøj, der kan indstilles til mangfoldige anvendelser; en videnskabelig teori er da en slags specialnøgle, der kun lader sig anvende under særlige omstændigheder til særlige formål.⁵⁾ Beskrivelser er imidlertid ikke værktøjet eller dele af det, men dets enkelte anvendelser.

Et videnskabeligt beskrivelsessystem⁶⁾ må altid udvikles indenfor en sproglig ramme. Det er ved hjælp af det i forvejen givne sprogsystem at de spørgsmål kan stilles, som teorien udvikles til at besvare, og det er ved hjælp af dette vi kan gøre rede for teoriens formål, bedømme dens anvendelighed til formålet samt specificere anvendelsesbetingelserne. En videnskabelig teori kan ikke logisk være en omtrent autonom dannelse, således som fortalere for aksiomatisering og deduktivitet synes at antage. Det er derimod kun i en forudsat sproglig ramme at den teoretiske struktur, med dens eventuelle særlige terminologi, overhovedet kan være veldefineret og anvendelig.

En videnskabelig teori er et beskrivelsessystem med en ret snæver formålsbestemmelse. Jeg har, i overensstemmelse med traditionen, fremhævet prediktion som et afgørende formål: en videnska-

5) Jfr. f. eks. L. Wittgenstein, 1953, stk. 11, hvor sammenligningen mellem sprog og værktøj forekommer.

6) Om forholdet mellem videnskabelig teori og dagligsprog, se f. eks. P. Zinkernagel, 1957.

belig teori udformes da til beskrivelse af mere eller mindre komplekse ting med henblik på forudsigelse af deres endnu ikke registrerede - og evt. fremtidige - træk. Men det er ofte blevet påpeget, at det særligt er de såkaldte naturvidenskaber, der domineres af prediktionsformål, og at videnskabelige teorier om mennesket og dets produkter (historie-, litteratur-, kunsthistorisk forskning, psykologi, samfundsforskning m. fl.) også eller overvejende styres af andre hensyn.

I de følgende afsnit skal jeg gennem nogle logiske overvejelser over beskrivelse af menneskelige handlinger søge at udbyde og præcisere, hvorledes dette kan være tilfældet.

Bevægelser og handlinger.

De foregående bemærkninger har mest angået vore beskrivelser af ting og deres opførsel. Men formentlig kan det vises, at ethvert dagligsprog principielt må have en sondring mellem at beskrive noget som "en ting der bevæger sig" og som "en person der handler". Sondringen er logisk kompliceret og endnu ikke tilstrækkelig gennemanalyseret til at den lader sig helt præcist fremstille, men den er trivielt bekendt for alle og kan næppe undværes.⁷⁾

Nøgleordene i en bevægelsesbeskrivelse er "påvirkning og "reaktion". En bevæget ting må altid antages at have været udsat for en eller anden igangsættende eller udløsende påvirkning fra omgivelserne, der på en lovmæssig og forudsigelig måde har frembragt netop den bevægelse eller reaktion, der finder sted. Stenen, der falder gennem luften, må være blevet kastet på en sådan måde, at dens bane er determineret og principielt forudsigelig ud fra oplysninger om position og påvirkning i kasteøjeblikket.

Rovfuglen, der dykker gennem luften, beskrives derimod anderledes. Dens bane kan ikke prediceres ud fra fysiske oplysninger om startøjeblikket; i det omfang vi overhovedet ville finde det relevant at beskrive banen for dykket ville vi henvise til det bytte, fuglen dykker efter, og til de mærker og forhindringer, den tager hensyn til i forsøget på at ramme. Vi ville henvise til en plan eller en

7) Distinktionen mellem bevægelse og handling er f. eks. diskuteret hos C. Taylor, 1964.

strategi i fuglens adfærd, og nøgleord i vores beskrivelse ville være ord som "mål", "plan", "handlemønster".

Nu kan dette eksempel rejse en diskussion, som jeg vil lade ligge her: Det kunne anføres, at krigsvidenskabsmændene har konstrueret målsøgende missiler, der i princippet kan beskrives ligesom sten, men som ellers ligner rovfugle i deres bevægelser, og at det derfor sikkert også engang må blive muligt at beskrive rigtige rovfugle som en slags meget komplicerede målsøgende missiler. At beskrive dem som personer der handler er i hvert fald ikke rimeligt.

En sådan diskussion måtte føre til en nøjere analyse af beskrivelsesformålene, men jeg skal som sagt ikke forfølge problemet; jeg skal blot nøjes med at diskutere, hvorledes mennesker - og altså sprogbrugere - beskrives som "handlende personer". Den logiske pointe i sammenligningen mellem en stens fald og en rovfugls dyk bliver da blot, at hvis vi vælger at beskrive et objekt "fysisk", som et bevæget legeme, forpligter vi os principielt til at specificere en påvirkningssituation og en lovmæssighed, der muliggør en forudsigelse af bevægelsen. Beskriver vi derimod et objekt som et aktivt, et handlende væsen, forpligter vi os til at specificere en plan eller en handlingshelhed, hvori objektets bevægelser beskrives som underordnede led, der er rettet mod et resultat, som det kan lykkes eller evt. mislykkes organismen at nå. I de enkelte situationer kan det da overvejes, om bevægelses- eller handlingsbeskrivelser er de mest adækvate.

Valg af handlingsbeskrivelse.

Ligesom ved beskrivelse af ting indebærer beskrivelse af handlende personer et valg mellem forskellige sproglige muligheder. En skoleelev går f. eks. hjem i dagens sidste frikvarter. Vil vi beskrive dette som en handling, kan vi bl. a. vælge mellem

8. Eleven pjækker fra gymnastiktimen
9. Eleven glemte, at der var en skoletime mere
10. Eleven flygtede fra de drillerier og ydmygelser det altid kommer ud for i gymnastiktimen
11. Eleven trodsrer skolesystemet og demonstrerer, at det selv har tænkt sig at afgøre, hvornår det gider gøre gymnastik

12. Eleven hævder sig blandt kammeraterne ved at turde gå
13. Eleven løb hjem til sin mor for at få trøst.

Disse og et ubegrænset antal andre beskrivelser kan være blandt de muligheder, der foreligger, og hvoraf nogle udelukker hinanden mens andre er forenelige. Et valg mellem dem kan naturligvis heller ikke her træffes ved en korrespondensteoretisk procedure, en sammenligning med handlingen, men det må træffes dels under hensyn til beskrivelsesformålet og dels under hensyn til de forskellige sproglige forpligtelser, sprogbrugeren påtager sig. Således kan 8. og 9. tænkes at være relevante valgmuligheder, hvis beskrivelsesformålet er at afgøre, om barnet skal straffes; 10. og 12. kan være relevante valgmuligheder ved overvejelser over, om barnet skal støttes eller hjælpes; 11. kan være en relevant valgmulighed hvis forældrene vil give vennerne et fordelagtigt indtryk af barnets selvstændighed osv. Formålene med handlingsbeskrivelser kan, som eksemplerne illustrerer, være vidt forskellige: at meddele, at forstå, at forsvare, at kritisere, at propagandere, at camouflere, at skræmme, at appellere m.m., og indenfor enhver sammenhæng er der bestemt et sæt af relevante beskrivelsesmuligheder at vælge imellem.

Blandt de særlige træk ved beskrivelse af handlinger er, at beskriveren undertiden kan være den handlende person selv. Skønt der næppe er nogen principiel forskel på at beskrive sine egne og andres handlinger, giver dette dog anledning til en ny problematik vedrørende den handlendes "bevidsthed", som jeg skal omtale nedenfor.

Handlingers mening.

Handlingsbeskrivelser indordner den enkelte akt i en helhed, beskriver den som et led i udførelsen af en plan, og den giver den dermed "mening". At NN foretager drejende håndbevægelser på en telefonskive kan gives forskellig mening i beskrivelser som

14. NN telefonerer
15. NN leger med telefonen
16. NN pudser telefonen

idet håndbevægelserne placeres i forskellige handlingssammenhænge eller planer.

Når en handling således tillægges mening, eller beskrives som

led i udførelsen af en plan, sættes der så at sige en ramme omkring den, der angiver hvilke andre handlinger, den meningsfuldt kan efterfølges af, og hvilke fortsættelser der ville være meningsløse. Vælges beskrivelsen "NN telefonerer", må NN også løfte telefonrøret, han må dreje et bestemt mindre antal cifre, høre efter om det lykkes at få forbindelsen igennem osv. Undlader han helt at løfte røret, eller står han og drejer en masse tilfældige cifre, eller putter han røret i bukselommen, ville han handle meningsløst i relation til beskrivelsen "NN telefonerer".⁸⁾

Men det er også kun i relation til bestemte beskrivelser at handlinger eller handlingssekvenser kan kaldes meningsfulde eller meningsløse. De handlinger, der er meningsløse i relation til een beskrivelse, kan få god mening i relation til en anden beskrivelse; - eksemplerne på meningsløse fortsættelser ovenfor måtte vurderes anderledes i relation til beskrivelsen "NN leger med telefonen". Ved valget mellem forskellige handlingsbeskrivelser i en situation er det normalt netop et afgørende hensyn, at man således skal kunne se mening i en passende længere sekvens af handlinger; hvis f. eks. een historisk fremstilling lader en handlingssekvens stå som en række usammenhængende brudstykker, mens en anden giver dem sammenhæng og mening, vil historikeren alt andet lige foretrække den sidste fremstilling som den bedste.

Forudsætningen for handlingsbeskrivelser er, at der gennem sprogsystemet i forvejen er defineret et lager af mulige planer og handlinger, - et lager som efter visse regler lader sig supplere ubegrænset, og som fastlægger tolkningsmulighederne eller de sproglige valgmuligheder ved handlingsbeskrivelser. Gennem dette er sprogbrugernes muligheder for at forstå hinanden defineret, og der er sat en - fleksibel - grænse, uden for hvilken handlinger betragtes som meningsløse, vanvittige eller absurde, og hvor man helst overhovedet undlader at vælge handlingsbeskrivelser, men i stedet foretrækker at ty til en slags bevægelsesbeskrivelser, idet man søger påvirkninger, der tvinger eller styrer personen i hans vanvid: sygdom, besættelse o. lign.

8) I F. From's "Om oplevelsen af andres adfærd" findes en række interessante analyser af handlingers mening, omend terminologien og den filosofiske baggrund er en anden.

Indenfor området af mulig eller meningsfuld aktivitet kan man, igen i relation til en given beskrivelse, karakterisere en handling som mere eller mindre tydelig, artikuleret eller entydig. En skuespiller, der skal træde ind på scenen og hilse på de tilstedeværende undtagen een, som han skal negligere, vil udføre en overflod af karakteristiske hilse-bevægelser (håndtryk, buk, nikken, smil, hilse-ord m.m.) til alle undtagen den ene, som han til gengæld vil møde med en overflod af afvisningsbevægelser (sørge for at passere lige forbi uden at værdige et blik, placere sig i nærheden men med ryggen til osv.). Enhver tilskuer, der kender det sprogsystem, hvorefter skuespilleren er blevet instrueret, vil øjeblikkelig forstå meningen, dvs. vælge den intenderede beskrivelse af hans handling; i relation til denne beskrivelse er handlingen entydig eller artikuleret.

Den underordnede, der skal hilse rundt i et selskab, hvor hans på een gang hadede og frygtede chef befinder sig, udfører måske den samme handling uden at turde artikulere den så klart som skuespilleren: i stedet nøjes han evt. med et lidt slappere, kortere håndtryk, et lidt stift nik, en mumlende udtale af hilse-ordene o. lign., og efterlader en usikker mistanke om, hvad meningen var. Eller han undlader at hilse på chefen men camouflerer det som en forglemmelse ved at falde i snak, blive optaget af noget andet, så undladelsen bliver tvetydig.

Som sagt er det blot i relation til en given beskrivelse man kan karakterisere en handling tydelighed eller artikulation. I relation til een beskrivelse kan en handling være velartikuleret og tydelig, mens den i relation til en anden beskrivelse kan være vag og tvetydig: Skuespilleren var måske stærkt uenig med instruktøren i udførelsen af netop denne hilse-scene, og med en let overdrivelse, en karikatur af instruktørens anvisninger, demonstrerer han vagt eller tvetydigt sin kritik af denne.

Ved valget mellem forskellige handlingsbeskrivelser i en situation vil man normalt tage hensyn til, hvor velartikuleret handlingen bliver i henhold til de forskellige muligheder. Alt andet lige er den beskrivelse at foretrække, hvorefter handlingen bliver tydeligst. Men dette udelukker naturligvis ikke, at en handling under passende omstændigheder korrekt kan beskrives som en tydelig, velartikuleret udnyttelse af tvetydige eller vage handlinger.

Bevidste og ubevidste handlinger.

Sprogbrugere kan som nævnt både beskrive deres egne og andres handlinger. Hvis man udfører en handling og enten har formuleret eller på opfordring kan formulere en beskrivelse af sin handling, siges man i relation til denne beskrivelse at handle bevidst; man handler med viden om, hvad man gør. Handlinger som den handlende person derimod ikke selv kan give en bestemt beskrivelse af, siges i relation til denne beskrivelse at være ubevidste.

Det er dog stadig kun i relation til givne beskrivelser at en handling kan karakteriseres ved bevidsthed. De fleste sprogbrugere, der bliver bedt om at gøre rede for, hvad de foretager sig i en situation, kan give et eller andet svar herpå, og i relation hertil handler de følgelig bevidst. Men en psykoanalytiker eller en marxist ville måske erklære denne beskrivelse for overfladisk eller mystificeret; han ville vælge en anden beskrivelse i relation til hvilken man måtte karakterisere handlingen som ubevidst.

Der er en logisk sammenhæng mellem handlingers bevidsthed og den problematik, der i den klassiske filosofi diskuteres som "frihed": handlefrihed, viljens frihed o. lign., idet man kan sige, at en betingelse for, at en handling i denne forstand kan være fri, er, at den er bevidst. At handle frit forudsætter, at man ved hvad man gør, - altså kan beskrive sin egen handling, og man ville næppe sige, at f. eks. dyret, der instinktivt følger et artstypisk handlemønster uden at vide hvad det gør, handler frit. Lige så lidt ville man sige om et menneske, der ureflekteret fungerer i sit samfunds sociale og økonomiske systemer, uden at have gjort sig dem så klart, at det kan beskrive sine handlinger i henhold til dem, handler frit i forhold til dem.

Hvis handlefrihed og -ufrihed er betinget af bevidsthed, følger det, at enhver karakteristik af en handlingens frihed også bliver knyttet til en given, valgt beskrivelse af den. En handling, der i forhold til en beskrivelse (f. eks.: Jeg irettesætter mine børn) er fri, kan i forhold til en anden beskrivelse (f. eks.: Jeg skaffer mig oprejsning for en ydmygende arbejdssituation) være ubevidst og dermed heller ikke fri.

Sammenhængen mellem handlefrihed og bevidsthed er logisk kompliceret, og jeg skal ikke diskutere den her, - blot antyde, at

nøglen til den nærmere redegørelse så vidt jeg kan se ligger i, at en beskrivelse er et valg af en sproglig karakteristik som er defineret i relation til en kategori af alternative sproglige muligheder. At gøre sig en handling bevidst er derfor at betragte den i relation til et sæt alternative handlemuligheder, som er givet gennem den benyttede beskrivelseskategori. Selv om der er langt fra at kunne gøre sprogligt rede for et sæt handlemuligheder og til at kunne realisere dem, - dvs. til at have en tilsvarende handlefrihed, - så er den sproglige erkendelse af mulighederne dog en logisk forudsætning for at man kan siges at have valgt den mulighed man realiserede, dvs. for at man kan siges at have udført den faktiske handling som et frit valg.

At en handling er bevidst er som sagt ikke en tilstrækkelig betingelse for, at den er fri. Normalt vil vi yderligere kræve, at der er en passende overensstemmelse mellem det, der beskrives som målet, og det, der beskrives som det opnåede resultat af handlingen. Hvis nogen traf mig løbende på en vej, og jeg gav dem den forklaring, at jeg var ved at slå verdensrekorden i mellemdistanceløb, ville de konstatere en stor forskel mellem mit mål og min præstation. I stedet for at kalde min handling fri måtte man bemærke, hvor tynget eller hindret af manglende muskelkraft den var.

Hvis der imidlertid er overensstemmelse mellem min beskrivelse af, hvad jeg prøver på, og min beskrivelse af resultatet, kan jeg siges at handle frit. Der bliver da forskellige måder at opnå handlefrihed på: Først og fremmest kan man sørge for at vælge sådanne beskrivelser af sine handlinger og deres resultater, at en alt for grel uoverensstemmelse undgås. Jeg kunne ændre beskrivelsen af min løben til "en lille motionstur", eller "et forsøg på at nå toget", eller jeg kunne påstå - fastholde den beskrivelse - at jeg virkelig bliver verdensmester i mellemdistanceløb; i begge tilfælde kunne min handling kaldes fri, omend friheden i sidste fald ville være fantasteriets frihed.

Men den anden og vigtigere måde at opnå større handlefrihed på er at begynde en bevidst planlægning. At planlægge en handling er på forhånd at foretage en nøjere analyse af dens enkelte led og mål, og evt. at udtænke alternative forholdsregler til brug under forskellige omstændigheder. En planlægning fører til en revideret

og grundigere beskrivelse af handlingen, og fremfor alt til en beskrivelse, der foreligger før man handler, og som derfor ikke blot kan bruges til at meddele eller forstå, hvad man gør eller har gjort, men kan bruges som en forskrift, der bevidst følges i handlingen. Gennem planlægning udvikles det repertoire af handlemuligheder, som foreligger i sprogsystemet, og gennem den sproglige styring af sine handlinger opnår sprogbrugeren en tilpasningsdygtighed og en mulighed for fornyelser, som går videre end efterligning, vanedannelse eller fingerspidsfornemmelse alene tillod.

Beskrivelse af sproghandlinger.

Jeg har i det foregående omtalt nogle grundbegreber, først vedrørende beskrivelse i almindelighed og dernæst mere specielt vedrørende beskrivelse af handlinger. Til sidst skal jeg endnu mere specifikt nævne et par spørgsmål, der vedrører beskrivelse af sproghandlinger, - altså de handlinger sprogbrugeren udfører i og med at de taler eller skriver til hinanden indenfor sprogsamfundet.

Sådanne beskrivelser spiller en central rolle i ethvert sprogs funktioner. Så snart mennesker begynder at tale må de kunne tale om, at de taler, - om ikke af andre grunde så fordi sprogsamfundet kun kan opretholdes ved at nye generationer stadig oplæres og korrigeres sprogligt. Herunder må man kunne tale om, at børnene "udtaler et ord forkert", "siger en sætning bagvendt", "ikke kender det rette ord for en ting", "brugte et upassende udtryk overfor sin tante", og man må have et mere eller mindre nuanceret vokabular med udtryk som 'ord', 'sætning', 'udtryk', 'tale', 'udtale', 'korrekt', 'passende', m. fl. til rådighed hertil.

Ved sprog, der kun foreligger i en mundtlig tradition, er sproghandlingsbeskrivelser nødvendige, men de er det naturligvis i endnu højere grad ved udviklingen og overleveringen af skriftlig kommunikation, eller under mødet med andre sprogsamfund, hvor der er brug for oversættelser og fremmedsprogsindlæring. Det er derfor forståeligt, at teoretisk udvikling af begrebsapparaterne indenfor dette område ofte meget tidligt dyrkes så systematisk i sprogsamfundene at man kan tale om videnskab. Bevidste sprogbrugere vil have muligheder for at foretage hurtige og hensigtsmæssige udviklinger af sproget, som ikke foreligger for den naive sprogbruger,

der uarticuleret betragter sproget som en naturlig eller guddommelig indstiftelse. Systematiske studier af sproget og dets funktioner er således et vigtigt led i tilpasningen af sproget til nye opgaver.

Sådanne betragtninger placerer de sproglige videnskaber i nær forbindelse med videnskaber, der i det hele taget beskæftiger sig med analyser af sprogbrugernes individuelle og sociale handlinger, og de kan måske af denne grund vække skepsis, fordi de tilsyneladende går imod den strukturalistiske tese om sprogvidenskabernes autonomi.

Så vidt jeg ser kan man sige to ting hertil:

For det første kan kravet om sprogstudiernes autonomi ikke forsvares til den yderlighed, at praktiske og funktionelle hensyn helt skulle kunne negligeres i den teoretiske begrundelse. De kan mere eller mindre bringes under kontrol i form af eksplicite antagelser om sprogbrugerne og deres brug af sproget, men hvis man helt benægter dem, opnår man kun at være nødt til at arbejde med dem som implicite og uerkendte forudsætninger.

For det andet er en hensyntagen til psykologiske og sociologiske spørgsmål ikke ensbetydende med en accept af, at bestemte psykologiske eller sociologiske teoridannelser skulle have en logisk primaritet i forhold til sprogvidenskabelige teoridannelser. Det indebærer altså ikke et reduktionistisk program, og specielt indebærer det ikke, at sprogvidenskaberne kan indordnes som grene af empiristiske adfærdsvidenskaber. Hvad det indebærer er, at teorier til sprogbeskrivelse (ligesom andre videnskabelige teoridannelser) kun kan være veldefinerede i relation til en funktionel og praktisk interesse, som det følgelig er vigtigt at formulere så fyldigt og klart som muligt i teoriens forudsætninger.

Der kan imidlertid stilles et mere kompliceret spørgsmål om teoretisk-logisk primaritet ved de erkendelsesteoretiske forudsætninger, som er fælles for både sprog- og samfundsvidenskaber. I denne artikel har jeg f.eks., indledt med et par generelle bemærkninger om beskrivelse, og derefter mere og mere specifikt omtalt beskrivelser af ting, af handlinger og af sproghandlinger. Da beskrivelser er en særlig slags sproghandlinger, ville man i en systematisk udredning efter en sådan plan komme til at stå overfor spørgsmålet, hvilke regler og restriktioner der gælder for beskrivelser

af beskrivelser, og hvilken logisk status sådanne regler har. Det ville være spørgsmålet om, hvilken logisk status bl. a. denne artikels påstande har.

Mens jeg ellers har understreget, hvorledes beskrivelser er sproglige valg og har understreget deres funktionelle betingethed, bliver det for de erkendelsesteoretiske overvejselsers vedkommende kravet om deres uomgængelighed, der bliver centralt. Man vælger ikke en erkendelsesteori, hvis dermed menes, at man i relation til andre interesser og behov kunne have truffet andre valg.

I og med at erkendelsesteoretiske overvejselser er sproglige overvejselser over mulighederne og betingelserne for overhovedet at bruge sproget til kognitive opgaver, må der i en erkendelsesteori være taget eksplicit højde for spørgsmål om teoriens egen mulighed og betingelser. Teorien selv må være formuleret så dybtgående, at man ikke kan komme med indvendinger af typen "Hvis du mener det og det, kan du efter din egen opfattelse slet ikke vide om du har ret?" eller "Hvis det og det havde været anderledes, ville du have ment noget andet end du mener nu og med lige så gode grunde".

Et synspunkt der kan "ophæves" med sådanne indvendinger er naivt og overfladisk og det må være et krav til en filosofisk erkendelsesteori at den har taget dem i betragtning d. v. s. at den formulerer tvungende betingelser og ikke valgfrie eller relative betingelser for sprogets kognitive brug.

Note om artiklens almindelige baggrund:

Inspirationen til de foregående overvejselser er hentet fra ret forskellige områder. Den sprogfilosofiske baggrund er dels de almindelige principper i strukturalistisk lingvistik, specielt glossematikken. Hjelmsslevs "Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse" er her et hovedværk, men han har omtrent samtidigt skrevet de to lettere tilgængelige afhandlinger: "Sproget", 1963, og "Moderne Sprogtænkning", 1944. Nogle nyere danske arbejder indenfor denne tradition kan findes i et nummer af tidsskriftet LANGAGES, juni, 6, 1967. Et udvalg af nyere fransk strukturalisme er oversat og udgivet i Bibliotek Rhodos: Strukturalisme. En antologi (udg. P. Madsen, 1970).

Dels er den sprogfilosofiske baggrund visse principper fra den dagligsprogsanalytiske filosofi, som særligt har spillet en fremtrædende rolle i England med bl. a. Wittgenstein, J. L. Austin, G. Ryle, P. F. Strawson, som centrale skikkelser. Wittgensteins "Philosophical Investigations" er her et hovedværk. En række væsentlige artikler er samlet af C. E. Caton, 1963, og i en ret ny afhandling

af J. Searle, 1969, er - efter mit skøn - mange afgørende punkter blevet klargjort.

Den opfattelse af videnskabsteori, jeg antyder, er i vid udstrækning en konsekvens af de sprogfilosofiske forudsætninger. Dette har jeg argumenteret for i min afhandling fra 1962, men både direkte og indirekte er Niels Bohrs videnskabsfilosofi en afgørende baggrund. Bohrs synspunkter kan dels læses i hans egne artikler, men de er iøvrigt diskuteret og videreudviklet af Aage Petersen: se hans "The Philosophy of Niels Bohr", 1963, og "Quantum Physics and the Philosophical Tradition", 1968. For mig har Zinkernagels originale - men også Bohr-inspirerede - afhandling "Omverdensproblemet", samt diskussioner med D. Favrholt, været blandt de afgørende forudsætninger.

Afsnittene om handlingsbeskrivelser er en anvendelse af de almindelige principper på et særligt område.

Man kan iøvrigt finde beslægtede eller analoge synspunkter i en mængde nyere afhandlinger, bl. a. Toulmin, 1953, P. Winch, 1958, R.H. Hanson, 1958, D.W. Hamlyn, 1961, P. Berger & T. Luckmann, 1966, eller J. Habermas, 1968, Hampshire, 1959 og 1965, S. Kjørup 1971.

Litteraturliste.

- P. L. Berger & T. Luckmann: The Social Construction of Reality. A Treatise on the Sociology of Knowledge; Doubleday, N. Y. 1966.
- N. Bohr: Atomfysik og Menneskelig Erkendelse; Schultz, København, 1957.
- C. E. Caton (ed): Philosophy and Ordinary Language; Univ. Ill. Press, Urbana, 1963.
- F. From: Om Oplevelsen af Andres Adfærd; Busck, København, 1957.
- La Glossématique. L'héritage de Hjelmslev au Danmark (ed. K. Toegeby) REVUE LANGUAGES, juin, 6, 1867.
- J. Habermas: Technik und Wissenschaft als "Ideologie", Suhrkamp, Frankfurt a. M., 1968 (findes i norsk oversættelse).
- D. W. Hamlyn: The Psychology of Perception; Routledge & Kegan Paul, London, 1961.
- S. Hampshire: Thought and Action; Chatto & Windus, London, 1959.
- S. Hampshire: Freedom of the Individual, Harper & Row, N. Y., 1965.
- N. R. Hanson: Patterns of Discovery; Cambr. Univ. Press, London, 1958.

- L. Hjelmslev: Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse; Munksgaard, København, 1943. Optryk Akademisk Forlag, København, 1966.
- L. Hjelmslev: Sproget; Berl. Leks. Bibl., København, 1963.
- L. Hjelmslev: Moderne Sprogtænkning; artikel trykt i værket "Videnskaben i Dag", København, 1944.
- S. Kjørup: Æstetiske Problemer, Munksgård, 1971.
- C. Levi-Strauss: La Pensée Sauvage; Plon Paris, 1962 (dansk oversættelse: Den vilde Tanke).
- P. Madsen (udg.): Strukturalisme. En antologi; Rhodos, København, 1970.
- A. T. Mortensen: Den logiske Karakter af Naturvidenskabens Love; dupl., 1962.
- A. T. Mortensen: "Sens" et "verite" a la Lumière de la Glossematique, LANGAGES, juin, 6, 1967.
- A. T. Mortensen: "Perception og Sprog. Et filosofisk Essay", Akademisk forlag, København 1972.
- Aa. Petersen: The Philosophy of Niels Bohr; Bull. of the Atomic Scientists, XIX, 1963.
- Aa. Petersen: Quantum Physics and the Philosophical Tradition; Belfer Graduate School of Science, N. Y., 1968.
- G. Pitcher (ed): Truth; Prentice-Hall, Englewood Cl., 1964.
- F. de Saussure: Cours de linguistique Générale; Payot, Paris, 1915.
- J. Searle: Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language; Cambr. Univ. Press, London, 1969.
- C. Taylor: The Explanation of Behavior; Routledge and Kegan Paul, London, 1964.
- S. Toulmin; The Philosophy of Science; Hutchinson, London, 1953.
- P. Winch: The Idea of a Social Science; Routledge & Kegan Paul, London, 1958.
- L. Wittgenstein: Philosophical Investigations; Blackwell, Oxford, 1953.
- P. Zinkernagel: Omverdensproblemet; Gad, København, 1957.